Bibliotheca Nostra.
Śląski Kwartalnik Naukowy
nr 3 (37) 2014, s. 45-62

Edyta Izabela Rudolf
Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich, Wrocław

Literatura fantastyczna w terapii wspomagającej młodzież z problemami okresu adolescencji

John R.R. Tolkien w swoim eseju *O baśniach* pisał, iż dorośli powinni czytać baśnie, ale równie ważne jest, aby je dla dorosłych pisać, gdyż oferują one fantazję, uzdrowienie i pociechę. Tolkien odwołuje się tu do starej tradycji postrzegania literatury jako remedium, leku na różnego rodzaju problemy zdrowotne, „odzyskanie jasnego spojrzenia" [Tolkien, 1994, s. 60].

Problematyka związana z użyciem książki w terapii generuje szereg dyskusyjnych kwestii [Matras-Mastalerz, 2012, s. 43–48]. Biblioterapia, jej wyniki w działaniach praktycznych oraz w dyskusji naukowej, pozostaje nieuchwytna, niematerialna, gdyż trudno ocenić, jakie elementy procesu zapoznawania się z tekstem literackim mają wpływ na rozwój człowieka, co wpływa na rozwój psychiki, co kształtuje świadomość i system moralny. Ponieważ omówienie całości zagadnienia jest niemożliwe w ramach artykułu, swoje rozważania ograniczyłam do problemu wykorzystania literatury fantastycznej w terapii wspomagającej dla młodzieży borykającej się z problemami charakterystycznymi dla okresu adolescencji.

Na wstępie należy przyjąć założenie, iż pewne dzieła literackie można wyzyskać w terapii wspomagającej przy leczeniu różnego rodzaju stanów zaburzeń w psychice wynikających z utraty dobrostanu, tj. zadowolenia i dobrego samopoczucia człowieka [Diener, Lucas i Oishi, 2004, s. 35]. Wybrane teksty literackie „służą pomocą w rozwiązywaniu problemów osobistych" [Molicka, 2011, s. 133] i tym samym przyczyniają się do wsparcia procesu terapeutycznego. Książka pozwala m.in. zidentyfikować i potwierdzić uczucia, stanowi pretekst do dyskusji o problemie, może być też źródłem możliwych odkryć i rozwiązań, ponadto czytanie łagodzi stres, o czym szerzej w dalszej części artykułu.

Czytanie, lektura i jej percepcja to zjawiska złożone, trudno jednoznacznie wskazać, jakie czynniki wpływają na psychikę odbiorcy. Tera-

peuci skłaniają się raczej ku tekstom tworzonym specjalnie na potrzeby danej grupy pacjentów. Z tego nurtu wywodzi się bajka terapeutyczna, której propagatorką w Polsce była m.in. Maria Molicka [1999]. Literatura daje jednak większe możliwości – chociażby ze względu na swoje zróżnicowanie i możliwości oddziaływania nie tylko za pomocą treści, ale również poprzez warstwę artystyczną. W poszukiwaniu odpowiedzi, dlaczego tekst literacki ma wpływ na psychikę, przydatne okazują się być rozważania Wolfganga Isera, analizującego w *Czytelniku implikowanym* (1972) i *Akcie czytania* (1976), proces czytania: „Skutki i odpowiedzi – pisze – nie są własnościami ani tekstu, ani czytelnika; tekst stanowi potencjalny efekt, który urzeczywistnia się w procesie czytania" [Iser, 1978, s. 9, cyt. za Compagnon, 2010, s. 132]. Jak zauważa Antoine Compagnon, tekst pozostawia miejsca niedookreślenia, wypełniane przez czytelnika wykorzystującego w tym celu swoją wiedzę i doświadczenie. „Normy i wartości odbiorcy są [...] modyfikowane przez doświadczenie lektury. Kiedy czytamy, nasze oczekiwanie jest funkcją tego, co czytaliśmy wcześniej – nie tylko w czytanym tekście, ale i w innych tekstach – a nieprzewidziane wydarzenia, które spotykamy w trakcie naszej lektury, zmuszają nas do modyfikowania naszych oczekiwań i reinterpretowania tego, co już przeczytaliśmy, w tym tekście i gdzie indziej" [Compagnon, 2010, s. 132].

Literatura konkretyzuje się przez lekturę, gdyż „sens musi być wytworem interakcji pomiędzy sygnałami tekstowymi i czytelniczymi aktami rozumienia. A czytelnik nie może się od tej interakcji odrywać; przeciwnie, stymulowana w nim aktywność zwiąże go nieuchronnie z tekstem i pobudzi do stworzenia koniecznych warunków do skuteczności tego tekstu" [Iser, 1978, s. 9-10, cyt. za Compagnon, 2010, s. 133].

Tekst staje się swoistą instrukcją, lecz niesione przez niego znaczenia konstruuje czytelnik [Compagnon, 2010, s. 133]. Iser odwołuje się do metafory podróżnika, który w danej chwili postrzega tylko jeden aspekt tekstu, ale dzięki swej pamięci łączy wszystko w całość i ustanawia schemat spójności. Istotny jest tzw. repertuar, czyli „ogół norm społecznych, historycznych, kulturowych wnoszonych przez czytelnika jako wyposażenie konieczne w trakcie czytania. Ale i tekst odwołuje się do pewnego repertuaru, sam wprowadzając do gry pewien zespół norm" [Compagnon, 2010, s. 135]. Pisarz nie jest terapeutą, ale dzięki swojej wrażliwości i umiejętności opisywania emocji, sprawia, że czytelnik w tekście literackim poszukuje wskazówek i porad odnośnie do sposobu życia oraz radzenia sobie z problemami.

W przypadku wykorzystania literatury do terapii przewodnikiem po tekście powinna być osoba kierująca procesem terapeutycznym. Ona również jest nośnikiem norm i osobistych doświadczeń, jednak jej odczytanie tekstu będzie miało na celu wydobycie treści pomocnych m.in. w usunięciu lub złagodzeniu skutków choroby, wsparciu prawidłowego rozwoju osobowości [Borecka, 2002, s. 15–16, 21–23; Wojciechowska, 2007, s. 66; Matras-

-Mastalerz, 2012, s. 44–60]. Przed biblioterapeutą stoi trudne zadanie nie tylko poznawania potrzeb psychicznych pacjentów, ale stałego podnoszenia swoich kwalifikacji przez przyswajanie nowych technik terapeutycznych, a także zapoznawanie się z nowymi tekstami literackimi. Powiększanie doświadczenia zawodowego obejmuje umiejętność odczytywania literatury, czyli interpretowania jej przy użyciu rozmaitych metodologii, oraz rozwijania zdolności do wyodrębniania i dopasowywania odpowiednich fragmentów tekstów do danej grupy terapeutycznej [Borecka, 2002, s 16].

Adolescencja

Okres nazywany adolescencją jest długi i trudno określić precyzyjnie jego granice. Ogólnie przyjmuje się, że trwa on od jedenastego do szesnastego roku życia [Herbert, 2004, s. 9]. Doktor A. Hutter opisał wiek dojrzewania w sposób zapożyczony z *Alicji w Krainie Czarów*, przedstawiając go jako okres rozwoju, „w którym na ogół rzeczy nienormalne dzieją się tak często, że fakt, iż wszystko mija normalnie, staje się czymś nienormalnym" [Hutter, 1938, cyt. za Herbert, 2004, s. 10]. Idąc dalej tym tropem, stwierdzamy, że przygody Alicji mają dużo więcej wspólnego z okresem dojrzewania. Przede wszystkim główna bohaterka nie panuje nad własnym ciałem, rosnącym lub malejącym pod wpływem różnych substancji. Postaci spotkane przez nią podczas wędrówek w Krainie Czarów określane są mianem głupich bądź dziwnych, a obyczaje czy zasady panujące w tym świecie postrzegane jako niedorzeczne. Zagubienie wewnętrzne bohaterki podkreślone zostaje przez fizyczne „błąkanie się" po Krainie Czarów. Wydaje się jednak, że dla omawianego tematu najważniejsze pytanie zadaje bohaterce Pan Gąsienica: „Kim jesteś?", a najistotniejszej odpowiedzi udziela Alicja: „Chwilowo sama nie wiem, proszę pana" [Carroll, 1999, s. 55–56].

Pojęcie wieku młodzieńczego pojawiło się w kulturze zachodnioeuropejskiej stosunkowo późno, bo dopiero w XVIII w., a jako odrębna kategoria zostało usankcjonowane w następstwie wojny 1914–1918. W naukach humanistycznych: w psychologii, pedagogice i socjologii, termin „młodzież" wprowadza się dopiero w XX w. [Ariés, 1995, s. 40; Wróblewski, 2008, s. 172; Leszczyński, 2006]. Współcześnie mówi się o odrębnej kulturze młodzieżowej, mocno zróżnicowanej i podzielonej na wiele subkultur.

Etap dojrzewania wyróżniają „radykalne zmiany fizyczne, fizjologiczne i umysłowe, przyczyniające się do przekształcenia dzieci w osoby dorosłe. Wiele istotnych zmian psychicznych (np. osiąganie samoświadomości) wiąże się z fizycznym i poznawczym rozwojem nastolatka. Przyjmuje się, że proces dojrzewania zaczyna się na płaszczyźnie biologicznej (pokwitanie), a kończy w sferze kultury (gdy młodzi ludzie zaczynają funkcjonować w sposób odpowiedzialny i niezależny)" [Herbert, 2004, s. 9]. Dojrzewanie to czas licznych zmian, zachodzących w życiu, „począwszy od zmian fizycz-

nych i wynikającego z nich obrazu własnego ciała, aktywność hormonalna, oraz z wszystkimi wyzwaniami i coraz bardziej złożonymi zadaniami dotyczącymi nauki, życia rodzinnego i współżycia społecznego" [Herbert, 2004, s. 12]. Adolescencja to okres buntu, czyli zachowań społecznie potępianych. Współcześnie różnego rodzaju zagrożenia, jak eksperymentowanie z narkotykami, seksem bądź czynami przestępczymi, niosą ze sobą groźbę kalectwa, utraty zdrowia, pozbawienia życia, jak też długotrwałych sankcji karnych, czasem nieodwracalnych. U podstawy wielu tych działań leży brak poczucia własnej wartości, prowadzący też do zażywania narkotyków, skłonności samobójczych oraz depresji [Herbert, 2004, s. 12; Wilmes, 2003; Hollin, Browne i Palmer, 2004; Kwiatkowski, 2011]. Pojawia się pytanie, czy książka, a raczej odpowiednio dobrana lektura, może wspomóc młodego człowieka w tym trudnym okresie metamorfozy.

Fantastyka – literatura nieoczywista

Grzegorz Leszczyński tak opisuje współczesnego młodego człowieka w bibliotece: „Nastolatek źle się czuje w bibliotece, zwłaszcza gdy wchodzi w trudny wiek dojrzewania i przewartościowuje wszystko, co wyniósł z domu i szkoły, […] czytanie mu nie w smak, bo kojarzy się z postawą dziecka. Gdyby wcześniej nie czytał! Gdyby broniono mu dostępu do książki, zakazywano chodzenia do biblioteki, palono każdy tom, który jakaś nieodpowiedzialna kuzynka bez konsultacji z rodzicami ukradkiem wsunęła pod choinkę… wówczas biblioteka kojarzyłaby się z dorosłością, z samodzielnym stanowieniem o sobie, byłaby Mekką młodości" [2010, s. 239].

Współczesny nastolatek zazwyczaj źle czuje się w bibliotece, ale jeśli tylko chce, potrafi dotrzeć do interesującej go książki. Przez wiele lat fantastyka była taką właśnie zakazaną, a w konsekwencji pożądaną przez młodego człowieka, odmianą literatury. W XIX w., kiedy na zachodzie Europy baśnie i opowieści fantastyczne robiły zawrotną wręcz karierę, na ziemiach polskich, z racji sytuacji politycznej, promowano zupełnie inny rodzaj literatury. Zwolennicy spierali się z przeciwnikami, a wśród zarzutów najczęściej powtarzanych wymienia się melodramatyczność, odrywanie młodych umysłów od rzeczywistości i naukowego poznania. Ponadto teksty te często podważały uznawane powszechnie wartości dydaktyczne. Można pokusić się o stwierdzenie, iż z czasem literatura fantastyczna stała się nośnikiem idei walki o swobodne fantazjowanie [Waksmund, 2000, s. 162–183].

Po drugiej wojnie światowej sytuacja stopniowo ulegała zmianie. Krytyka powoli przekonywała się do tego rodzaju literatury, aby w ostatnim dziesięcioleciu XX w. w pełni ją aprobować, uznając, iż wśród tekstów mocno skonwencjonalizowanych i na różnym poziomie artystycznym, znajdują się utwory na bardzo dobrym poziomie artystycznym. Badania nad czytelnictwem prowadzone przez Bibliotekę Narodową w Warszawie wyka-

zały, iż fantastyka należała na przełomie wieku XX do najchętniej czytanych publikacji. Można wręcz powiedzieć o panującej w ostatnich latach modzie na literaturę fantastyczną. Stworzyły ją m.in. bestsellery wydawnicze (np. cykl o Harrym Potterze) i ich ekranizacje, popularność gier RPG i komputerowych. Moda ta przyczyniła się do umieszczenia utworów fantastycznych wśród lektur szkolnych, co spowodowało wśród młodych czytelników albo niechęć do lektury, albo do zmiany sposobu czytania, tj. czytania jedynie fragmentów tekstów [Koyś i Dawidowicz-Chymkowska, 2012]. „Sytuacja odbioru dzieła literackiego i wymuszona konwencja jego interpretacji prowadzić ma do ujawnienia nie sensów na różne sposoby ukrytych, lecz treści bezpośrednio wykorzystywanych do celów manipulacyjnych. Jest to jedna z przyczyn tragicznej w skutkach analfabetyzacji młodego pokolenia, prowadzącej do odrzucenia lektury jako drogi pogłębiania odpowiedzi na fundamentalne dla jakości życia pytania" [Leszczyński, 2010, s. 92].

Wykorzystanie tekstów fantastycznych na potrzeby terapii mogłoby przynieść podwójny skutek: korzyści płynące z samej terapii, jak również zachęcenie do odmiennego typu lektury, nastawionej na odkrywanie w tekście literackim znaczeń widocznych dopiero po zapoznaniu się z całością utworu.

Analiza tekstów fantastycznych wykazuje, iż mimo scenerii odmiennej od rzeczywistości i wprowadzenia do świata przedstawionego elementów i postaci niewystępujących w świecie znanym odbiorcy, prezentują one zachowania bohaterów, ich rozwój i relacje z innym postaciami jako reprezentatywne dla danej grupy wiekowej. Fantastyka, i treści w niej zawarte, nie tylko pobudza fantazję, ale też skłania do myślenia, przełamywania stereotypów, może oddziaływać na ideową i moralną świadomość odbiorcy, innymi słowy, niesie treści przydatne w rozwiązywaniu problemów związanych z adolescencją. U młodzieży niestałość emocjonalna i introwersja są najsilniejszymi predykatorami zdrowia psychicznego, na które składają się takie cechy jak: lęk, depresja, utrata kontroli, zależność emocjonalna [Strelau, 2000, s. 119]. Rodzina, szkoła, czas wolny, atmosfera społeczna, rozważania związane z fazą rozwoju mogą się stać źródłem stresu, tym bardziej, że współczesna kultura młodzieżowa wywiera na młodych ludzi ogromną presję związaną z odpowiednim (czyli akceptowanym czy wręcz wymaganym przez grupę rówieśniczą) zachowaniem, ubieraniem się. Presja ta widoczna jest również w sferze dążeń i celów życiowych [Portmann, 2007, s. 22–26].

Adolescencja a stres

Hans Selye, główny popularyzator i znawca stresu, w książce pt. *Stres życia* [1960] przedstawił teorię, w której stwierdza, iż stres jest nieodłącznym elementem życia, a największy problem stanowi jego nadmiar, przewlekły charakter i nadmierna intensywność. [Strelau, 2000, s. 88–89;

Łosiak, 2008, s. 194]. Irena Heszen-Niejodek w artykule *Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje* podejmuje próbę systematyzacji definicji stresu jakie pojawiły się na przestrzeni ostatnich lat w naukach psychologicznych. „Mimo subtelnych różnic w ujęciach poszczególnych autorów, wspólnym mianownikiem różnych stanowisk jest traktowanie relacji stresowej jako zakłócenia lub zapowiedzi zakłócenia równowagi pomiędzy zasobami czy możliwościami jednostki z jednej strony, a wymaganiami otoczenia z drugiej" [2000, s. 13]. Nowy element omawianej koncepcji stanowi rozróżnienie obiektywnych i subiektywnych wymagań oraz obiektywnych i subiektywnych możliwości [Heszen-Niejodek, 2000, s. 16–17]. Stres nie tylko jest „stałym elementem naszego doświadczenia, ale staje się on coraz bardziej dominującym składnikiem naszego życia" [Łosiak, 2008, s. 195]. Jak stwierdza Władysław Łosiak „poznanie stresu i zrozumienie jego funkcji jest niezbędne do wyjaśnienia bardzo wielu aspektów życia współczesnego człowieka" [2008, s. 196].

Okres adolescencji jest niezwykle ważny ze względu na kwestie radzenia sobie ze stresem. Jan Strelau uważa, iż temperament, definiowany „jako stosunkowo stałe cechy osobowości, obecne od wczesnego dzieciństwa", stanowi tę szczególną cechę osobowości, która decyduje o sposobie radzenia sobie ze stresem. Temperament, „pierwotnie zdeterminowany przez czynniki biologiczne, ulega powolnym zmianom w wyniku dojrzewania oraz specyficznych dla każdej jednostki integracji genotypu ze środowiskiem" [Strelau, 2000, s. 90]. Według Marii Tyszkowej w okresie dorastania szczególnie silne zagrożenia niosą ostra krytyka i niepowodzenie w działaniu, ponieważ samoocena kształtuje się głównie na podstawie oceny rezultatów własnego działania przez innych ludzi [1972, s. 23–28]. Pierwotna funkcja stresu, mająca przygotować ciało do reakcji na fizyczne zagrożenie, tj. niebezpieczeństwa lub ataku, nie zmieniła się. W wyniku stresu ciało zmienia ukrwienie i napięcie mięśni, podwyższa się ciśnienie i krzepliwość krwi, jednak charakter zagrożeń doświadczanych przez człowieka zmienił się zdecydowanie [Clow, 2001].

Alicja Senejko w swojej pracy *Obrona psychologiczna jako narzędzie rozwoju. Na przykładzie adolescencji* dokonała zestawienia sytuacji zagrożenia wywołujących stres u młodych ludzi w okresie adolescencji. Wymienia m.in. poważne trudności w nauce, próbę gwałtu lub napastowanie seksualne, nieuczciwość wobec przyjaciela, nieuczciwość przyjaciela wobec badanej osoby, nadużywanie alkoholu lub branie narkotyków itp. przez członka rodziny, pomyłkę w wyborze szkoły lub zawodu, bycie świadkiem jakiejś kradzieży, wandalizmu, pobicia, wypadku itp., poczucie bezsensu życia, poczucie osamotnienia, śmierć lub poważną chorobę członka rodziny, zerwanie związku z przyjacielem (kolegą), szantaże lub groźby przemocy fizycznej ze strony bliskiego kolegi, zakończenie związku z sympatią (zerwanie lub porzucenie), przebywanie w potencjalnie niebezpiecznych miej-

scach, lęk przed nowymi zadaniami życiowymi lub inne lęki odczuwane w różnych sytuacjach społecznych (np. nieśmiałość), czy przyrodniczych (np. lęk przed powodzią), namawianie przez bliskich kolegów do niebezpiecznych czynów (wzięcia narkotyków, kradzieży, ucieczki z domu itp.), lęk przed wkraczaniem w dorosłość (przed przyszłością, odpowiedzialnością, zależnością od innych itp.), konflikt z prawem, konflikt między rodzicami (separacja, rozwód, niepełna rodzina), konflikt z nauczycielem lub przełożonym w pracy, uczestnictwo w wypadku, kataklizmie, zamieszkach ulicznych itp., problemy z odnalezieniem wiary w Boga lub utrata wiary, trudności w budowaniu własnego systemu wartości, kłopoty materialne w rodzinie, śmierć lub poważna choroba przyjaciela lub dobrego kolegi, dylematy związane z określeniem kim się jest i co się chce w życiu robić, brak zaradności w sytuacjach społecznych, lęk przed poważną chorobą, nagła rozłąka z przyjacielem (wyjazd do innego miasta, przeprowadzka itp.), niemożność znalezienia sobie sympatii itp. [Senejko, 2010, s. 294–296].

Młodzi ludzie często nie radzą sobie w sytuacjach stresujących. Sytuacja trudna prowadzi do dużego napięcia emocjonalnego, co obniża zdolność prawidłowej percepcji, a tym samym inne alternatywy przestają być widoczne, spontaniczna aktywność zostaje zahamowana, pojawia się uczucie bezradności i utraty kontroli nad własnym zachowaniem. W sytuacji długotrwałego utrzymywania się napięcia emocjonalnego pojawia się agresja, intencja wyrządzenia krzywdy w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób. Z czasem pojawia się stopniowa rezygnacja z wyrażania i zaspokajania swoich pragnień [Tomaszewski, 1982, s. 31].

We współczesnej teorii stresu psychologicznego mniejszą wagę przypisuje się opisowi czynników powodujących stres, większą aktywności podejmowanej w ich obliczu przez jednostkę, decydującej o skutkach stresu, popularność zyskało termin *coping* – radzenie sobie ze stresem [Heszen-Niejodek, 2000, s.18]. Heszen-Niejodek zaproponowała definicję: „styl radzenia sobie jako będący w dyspozycji jednostki i charakterystyczny dla niej zbiór strategii czy sposobów radzenia sobie, z których część uruchamiana jest w procesie radzenia sobie z konkretną konfrontacją stresową" [2000, s.19]. Jan Strelau pisze, że radzenie sobie ze stresem to „funkcja regulacyjna, która polega na utrzymywaniu adekwatnej równowagi pomiędzy wymaganiami a możliwościami lub na redukowaniu rozbieżności pomiędzy wymaganiami a możliwościami. Skuteczne radzenie sobie, wyrażające się w harmonii bądź dobrym dopasowaniu wymagań i możliwości, zmniejsza stan stresu, natomiast nieskuteczne radzenie sobie prowadzi do narastania stanu stresu" [2000, s. 95]. „Ludzie potrafią dopasowywać zachowania zaradcze do obiektywnych wymagań sytuacji, stosując raczej te strategie, które w danej sytuacji są bardziej efektywne. Warunkiem dopasowania strategii do wymagań sytuacji są właściwości stylu radzenia sobie (bogaty repertuar różnorodnych strategii i elastyczność w ich stosowaniu)" [Heszen-

-Niejodek, 2000, s. 30]. Poszukując skutecznych strategii radzenia sobie ze stresem, warto sięgnąć po książki, nie tylko ze względu na to, że sam proces czytania jest formą relaksacji. Treść tekstów literackich niesie ze sobą pewne rozwiązania problemów.

Literatura fantastyczna a problemy adolescencji

Literatura, jak już zostało wcześniej wspomniane, oddziałuje na psychikę odbiorców, ich sposób myślenia i postrzegania świata, a poruszane w niej tematy mogą wspomóc czytelnika w procesie radzenia sobie z problemami. Literatura fantastyczna, uważana za literaturę popularną, łatwą w odbiorze i o prostych treściach, była i jest postrzegana jako forma rozrywki. Z tych względów często uważa się, iż nie może ona pełnić funkcji terapeutycznej. Tymczasem wśród tekstów fantastycznych znajdują się też takie, które spełniają wymogi tekstu terapeutycznego, ułatwiają identyfikację uczestnika procesu terapeutycznego w nowej, trudnej dla niego sytuacji, pomagają rozwiązywać problemy i doprowadzają do katharsis [Wojciechowska, 2007, s. 69]. W całej literaturze fantastycznej, od baśni po literaturę współczesną (*science fiction*, fantasy), dają się wyodrębnić elementy wspólne, jak alegoria i symbol, odwołujące się do wiedzy i doświadczenia czytelnika, ale też mające na celu nakierowanie go na odpowiednie tory myślowe i poruszenie właściwych emocji. Ogromne znaczenie ma też kreacja głównego bohatera, z którym nastoletni odbiorca mógłby się łatwo utożsamić. Emocjonalne uczestnictwo decyduje o sukcesie terapeutycznym, a kreacje światów fantastycznych taki odbiór uławiają: „albo uczestniczy się w odbiorze dzieła niejako całym sobą, daje się porwać jego aurze, albo stoi się zupełnie poza światem przedstawionym, poza przestrzenią dzieła, poza sferami jego emocji i sensów" [Leszczyński, 2010, s. 98].

Wejście odbiorcy do fantastycznego świata ułatwia utożsamienie się z protagonistą. Wiek bohatera, jego emocje i przeżycia, często pokrywają się z odczuciami nastoletniego czytelnika. Niektórzy pisarze łączą motywy fantastyczne z rzetelnym, wręcz realistycznym opisem procesu dojrzewania. Z takim zjawiskiem mamy do czynienia m.in. w cyklu o Harrym Potterze Joanne K. Rowling. Jak napisała Ewa Paczoska, bohater Rowling to gwiazda socjometryczna, czyli osoba łącząca niezwykłe zdolności intelektualne z umiejętnościami w różnych dziedzinach życia [Paczoska, 2002, s. 175]. Autorka ukazała bohatera w trakcie rozwoju fizycznego, intelektualnego i duchowego na przestrzeni paru lat. Daje się zauważyć, iż postawa etyczna Pottera, w okresie opisywanym w powieściach, pozostaje niezmienna, tj. bohater, mimo kilku słabości charakteru, może stanowić wzorzec przyjaciela, pilnego ucznia, dobrego syna. Jednak w piątej części zatytułowanej *Harry Potter i Zakon Feniksa* protagonista i jego towarzysze przygód zostają ukazani w bardzo trudnym okresie swojego życia, nie tylko

ze względu na zagrożenie niesione przez Voldemorta, ale również z powodu trudnych momentów związanych z dojrzewaniem. Pierwsze związki miłosne, ale też rywalizacja o względy sympatii, presja rówieśników, upadek autorytetów (problemy w relacjach z Dumbledorem) oraz skłonność do zachowań przestępczych (zorganizowanie Zakonu Feniksa) stawia Harry'ego i innych nastoletnich bohaterów wobec nowych wyzwań. Sam Harry zmaga się na przykład ze swoim sieroctwem. Choć opiekunowie głównego bohatera ukazani są w groteskowej formie i często w humorystycznych sytuacjach, to istotny i wyraźnie odczuwalny pozostaje problem fizycznego i psychicznego znęcania się nad dziećmi. Sytuacja domowa powoduje, że Harrym targają liczne, głównie negatywne uczucia. W poszczególnych tomach można zaobserwować zmiany w zachowaniu i stosunku do ciotki i jej rodziny – od rezygnacji poprzez bunt i ucieczkę z domu.

Dla niektórych pisarzy dojrzałość fizyczna i psychiczna utożsamiona jest z przeżyciem duchowym, otwarciem się na cudowny świat wyższych wartości. Taka przemiana wewnętrzna ukazana została w cyklu o Narnii Clive'a Staplesa Lewisa, gdzie bohaterowie, w miarę rozwoju fizycznego i społecznego, odkrywają istotę przeżycia religijnego. W *Lwie, czarownicy i starej szafie* lew Aslan poświęca swoje życie wszechogarniającej miłości. Młodzi bohaterowie, obserwując go, uczą się, że walka ze złem łączy się z radością, bólem i cierpieniem, że nie ma prostych rozwiązań, a problemy same się nie rozwiązują.

Alegorycznym obrazem dojrzewania może być w tekstach fantastycznych zdobywanie nowej, najczęściej tajemnej wiedzy czy niezwykłych umiejętności. Charakterystyczne jest, iż owa wiedza i umiejętności łączą się z ogromną odpowiedzialnością wynikającą z niebezpieczeństwa, jakie ze sobą niosą. Ged, młody bohater Ursuli Le Guin w *Czarnoksiężniku z Archipelagu*, poszukuje akceptacji w oczach własnych i innych ludzi. Jego niedojrzałość, ujawniająca się w działaniach magicznych, staje się przyczyną wielu zagrożeń dla samego protagonisty i osób z nim przebywających. Zrozumienie magii i rządzących nią praw jest równoznaczne ze zdobyciem dojrzałości emocjonalnej i kulturowej Geda. Walka z cieniem symbolizującym butę, niewiedzę i zło tkwiące w bohaterze, prowadzi do wewnętrznej przemiany i wejścia w nowy etap życia.

Le Guin odwołuje się w swej powieści do tradycji inicjacji i rytuału przejścia. „Powszechnie akceptuje się fakt istnienia stadium przejściowego między emocjonalną i społeczną »nieodpowiedzialnością« a dojrzałą i odpowiedzialną postawą obywatelską. Jednak nie w każdym społeczeństwie etap ten uznaje się za niezbędny. Pewne społeczeństwa – zwłaszcza niepiśmienne – kultywują »rytuały przejścia«, których funkcją jest symboliczne przeniesienie dzieci bezpośrednio z dzieciństwa w dorosłość" [Herbert, 2004, s. 9].

Pisarze przedstawiają proces wkraczania w dorosłe życie i czas kształtowania się życiowych postaw, jako wędrówkę uwieńczoną ostateczną

rozgrywką między siłami dobra i zła. Schemat ten, wyzyskiwany od najdawniejszych czasów w baśniach, jak wykazał Bruno Bettelheim, pozwala na poznanie mechanizmów działania ludzkiej psychiki [Bettelheim, 1985; 1989]. O nośności tego schematu kompozycyjnego świadczy ilość fabuł na nim oparta. Kreacja fantastycznych światów umożliwia uatrakcyjnienie skonwencjonalizowanej już formy. Dodatkowym atutem wprowadzenia fantastyki jest możliwość wyjścia odbiorcy ze świata realnego. Nowa perspektywa „pozwala rozpoznać etyczne nacechowanie ludzkich postaw i wyborów. Bo świat jest za blisko, za naocznie, za codziennie, byśmy mogli dostrzec jego logikę w chaosie przypadków. […] Tej perspektywy potrzebuje bardziej nastolatek niż żyjące w świecie wyobraźni dziecko […]" [Leszczyński, 2010, s. 229].

Współczesna realistyczna proza obyczajowa ukazuje świat odmalowany najczęściej w mrocznych barwach, bez nadziei i pozytywnych emocji, za to pełen brutalności i niemocy. Tymczasem w tekstach fantastycznych dominują kreacje młodych buntowników walczących o uratowanie świata. Ich heroicznymi działaniami kieruje fatum, Los lub Przeznaczenie, a młodzieńcza niedojrzałość ujawnia się głównie poprzez bunt i próbę ucieczki przed odpowiedzialnością. Wybrańcy, jak Alvin z cyklu o Alvinie Stwórcy Orsona Scotta Carda czy Tiffany Obolała z powieści Terry'ego Pratchetta, sprzeciwiają się przeznaczeniu i woli dorosłych. Protagoniści rozpoczynają swoją życiową wędrówkę zazwyczaj jako osoby zupełnie przeciętne, niewiele znaczące dla społeczności, z której się wywodzą. Dodatkowo, jako nastolatki, zaczynają postrzegać siebie głównie poprzez pryzmat innych osób. Odkrywają albo swoją „niewidzialność", albo niedoskonałość i dopiero dzięki wędrówce, pod wpływem licznych przygód i przeżyć, odmienią swoje spojrzenie na samych siebie. Płynąca z doświadczenia dojrzałość i związane z nią poczucie odpowiedzialności przyczynią się w trakcie trwania fabuły do podjęcia przez protagonistów właściwych decyzji.

Bohaterowie tekstów fantastycznych zostają często naznaczeni niezwykłością, którą oni sami odkrywają pod wpływem przygód podczas wędrówki. Ich odmienność zostaje niejednokrotnie podkreślona przez widoczną cechę jak np. ułomność fizyczna bądź sieroctwo. Głuchy Kamyk, bohater *Tkacza iluzji* Ewy Białołęckiej, nie tylko zmaga się z problemami wieku adolescencji, ale również ze swoim kalectwem. Podobne problemy przeżywa bohater Blake'a Charltona *Czaropis* – Nikodemus Weal. W świecie, w którym magia opiera się na słowie – sposobie wypowiedzi każdej głoski i konstrukcji gramatycznej, protagonista jest kakografem (termin zaproponowany przez tłumacza, jednak z wyjaśnień umieszczonych w tekście powieści można wywnioskować, iż raczej chodzi o typ dysleksji). Choć ma dwadzieścia pięć lat, pozostaje bardzo młodym magiem, gdyż mimo potężnej mocy nie odnosi sukcesów – jego przypadłość opóźnia postępy w nauce. Ułomność fizyczna lub psychiczna sprawia, iż protagoniści charakteryzują się odmienną per-

spektywą postrzegania zastanej rzeczywistości. Wnikliwość oglądu przyczynia się do zdobywania wiedzy ukrytej, tajemnej, dostępnej nielicznym.

Postać kalekiego bohatera skłania do podejmowania innych tematów, wydawałoby się pośrednio tylko związanych z problemem adolescencji, jak kwestia integracji. W ujęciu społeczno-pedagogicznym integrację rozumie się jako „umiejętność harmonijnego współżycia i współdziałania osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi we wszystkich przejawach życia społecznego – w szkole, w domu, w pracy i czasie wolnym" [Marek-Ruka, 1996, s. 119]. Idea integracji obejmuje organizowanie zajęć i rehabilitacji osób niepełnosprawnych, aby w przyszłości umożliwić im uczestnictwo w tzw. normalnym życiu, dostęp do wszystkich instytucji i sytuacji społecznych, oraz kształtowanie pozytywnych ustosunkowań i więzi psychospołecznych między pełnosprawnymi i niepełnosprawnymi [Kasicka-Kłos, 2013]. Istoty integracji dotyka cykl powieściowy Anne McCaffrey rozpoczynający się powieścią *Statek, który śpiewał*. Mózg i niepełnosprawne ciało Helvy, głównej bohaterki powieści, zostaje wbudowane w kadłub zwiadowczego statku międzygalaktycznego. Dzięki treningowi i terapii akceptuje ona swój stan, a nawet cieszy się uwolnieniem z okowów kalekiego ciała. Docenia możliwości, jakie daje jej technologia, jednak tylko do momentu zakochania. Okres dojrzewania jest dla niej tak samo bolesny, jak dla innych nastolatków, przeżywa bowiem odrzucenie, niechęć, nietolerancję, strach. Tylko niezwykła siła ducha pozwala bohaterce pokonać wszystkie przeciwności losu. Ta interesująca powieść porusza m.in. tematy uznane społecznie za tabu, m.in. problem seksu osób niepełnosprawnych fizycznie. Poszukiwania Helvy wynikają z potrzeby autoidentyfikacji, jak też łączą się z niepokojami i pytaniami towarzyszącymi temu procesowi.

W okresie adolescencji młody człowiek szybko odkrywa, że każde twierdzenie może zostać podane w wątpliwość. Dorośli, jeśli nie kłamią, to przekazują dzieciom półprawdy. Odkrycie prawdy o swoim życiu czy losach rodziców zmienia sposób postrzegania dotychczasowej rzeczywistości. Nastoletni bohaterowie muszą zaakceptować lub odrzucić nowe fakty, ponownie zbudować obraz swojej rodziny i samych siebie. Pratchettowska Tiffany dowiaduje się, że jej ukochana, nieżyjąca babcia była prawdopodobnie czarownicą w świecie, w którym palono kobiety parające się czarami. A teraz ona, ponieważ odziedziczyła pewne zdolności, ma wkroczyć na podobną ścieżkę i zmierzyć się nie tylko z własnymi słabościami, ale i z ostracyzmem mieszkańców jej rodzinnej wioski. Podobnie większość bohaterów tekstów fantastycznych, aby zbudować na nowo swoją tożsamość, zmuszona jest do poszukiwania swoich korzeni. Strużek, bohater cyklu *Kroniki Kresu* Paula Stewarta i Chrisa Riddella, wychowany został przez rodzinę leśnych trolli. Kiedy poznaje prawdę o swoim pochodzeniu, zaczyna rozumieć swoją alienację i kompleksy, bunt przeciwko zastanej rzeczywistości. Mamusiółka, mimo całej swojej miłości, nie była w stanie ochronić go przed wszystkimi upo-

korzeniami i niesprawiedliwością. Ponieważ Strużek rozwijał się odmiennie niż jego bracia – był słabszy i bardziej nieporadny niż inne trolle, stanowił łatwy obiekt prześladowań. Jednak, jak wszyscy bohaterowie tekstów fantastycznych, odznaczał się pragnieniem przygody i niespotykaną odwagą, dlatego wyruszył na poszukiwanie rodziny. Odnalazłszy ojca i nową rodzinę, uczy się na nowo budować relacje rodzinne, kształci w sobie umiejętność porozumiewania się z innymi istotami. Podobnie buduje nowe więzi rodzinne bohaterka *Atramentowego serca* Cornelii Funke, zmuszona do podjęcia tego trudu po odnalezieniu matki. Maggie, dwunastoletnia córka introligatora Mo Folcharta, straciła matkę w wieku trzech lat. Dziewczynka nigdy do końca nie poznała okoliczności zniknięcia Teresy, kiedy więc pojawił się tajemniczy przybysz, nie była przygotowana na nachodzące zdarzenia. Po dziewięciu latach Maggie odnajduje matkę, lecz nie jest to kobieta z jej wyobrażeń. Ta inność podkreślona zostaje przez kalectwo matki – Teresa powraca z innego świata niema. W symboliczny sposób opisana zostaje trudność w komunikacji matka-córka. Porozumienie staje się możliwe tylko dzięki pełnemu zaangażowaniu obu stron. Obie na nowo odkrywają i uczą się siebie nawzajem. Podobna historia została opisana w *Kosmicznym domu Larklight* Philipa Reeve'a, gdzie para bohaterów, rodzeństwo Artur i Myrtle, zostaje napadnięta przez kosmiczne pająki, co zapoczątkowuje szereg przygód. Istotne jest jednak to, iż oboje byli przekonani o śmierci swojej matki. W trakcie podróży w kosmosie odnajdują matkę i poznają prawdę o niej i o domu, w którym mieszkali. W powieści tej jednak spotkanie rodzinne nie generuje tak wielu problemów jak w powieści Funke.

Autorzy fantastyki nie stronią od rozwiązań znacznie bardziej dramatycznych. Bohaterowie *Serii niefortunnych zdarzeń* Lemony Snicketa – Wioletka, Klaus i Słoneczko Baudelaire, tracą rodziców w pożarze. Wkrótce rozpoczyna się wędrówka rodzeństwa od opiekuna do opiekuna. Odziedziczyli po rodzicach ogromną fortunę, okazuje się jednak, że pieniądze nie ułatwiają odnalezienia nowego domu, gdyż opiekunowie, szczególnie Hrabia Olaf, bardziej zainteresowani są majątkiem niż opieką nad trójką dzieci. Snicket opisał tragiczne losy rodzeństwa z dystansem i humorem. Zupełnie inny w nastroju jest cykl *Lewiatan* Scotta Westerfelda. Akcja rozgrywa się w alternatywnym świecie, gdzie narody podzielone są na zwolenników techniki – Chrzęstów i zwolenników sztucznego tworzenia organizmów żywych – Darwinistów. Świat stoi na progu wojny światowej, a jeden z głównych bohaterów – Aleksander, należy do austriackiej rodziny rządzącej. Kiedy jego rodzice giną w zamachu, ucieka w środku nocy wraz z najwierniejszymi sługami. Główna bohaterka Dery była natomiast świadkiem tragicznej śmierci swojego ojca. Śmierć bliskich na obojgu pozostawia niezmywalne piętno. Deryl rzuca wyzwanie konwenansom swojej epoki i postanawia w męskim przebraniu zostać pilotem na żywym powietrznym statku „Lewiatanie". Drogi Deryl i Aleksandra krzyżują się, wkrótce zostają przyjaciółmi, lecz obydwoje

zachowują swoje tajemnice. W trakcie rozwoju fabuły ich wzajemne relacje komplikują się, a śmierć bliskich nie pozwala o sobie zapomnieć. Młodzi ludzie uczą się, że każde działanie niesie ze sobą konsekwencje, a polityka, zwyczaje czy uprzedzenia zmieniają ogląd świata, poddając w wątpliwość dotychczasowe poglądy.

Teksty fantastyczne często nawiązują do realnego życia. Jednym z motywów, który często występuje w tej odmianie literatury, jest rozpoczęcie nowego życia po rozwodzie rodziców. Młodzi ludzie, pozostający najczęściej pod opieką matki, zmuszeni są do opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania i wprowadzenia się do nowego domu na prowincji. Taki los spotkał rodzeństwo Grace'ów z cyklu *Kroniki Spiderwick* Tony'ego DiTerlizziego i Holly Black. Po opuszczeniu rodziny przez ojca, matka wraz z dziećmi musiała zamieszkać w opuszczonym domu swojej ciotki Lucindy. Początkowo rodzeństwo jest głęboko rozczarowane i zasmucone zaistniałą sytuacją. Jeden z braci, Jared, jeszcze w Nowym Jorku wdał się w bójkę, a pozostała dwójka rodzeństwa równie źle zniosła rozwód i przeprowadzkę. Dopiero nowe miejsce i tajemnicze siły, mieszkające w starym domu, uzdrowiły sytuację w rodzinie. Rozwód dotknął też rodziców Lucindy i Tylera ze *Smoków ze Zwyczajnej Farmy* Tada Williamsa i Deborah Beale. Rozpad rodziny niekorzystnie wpłynął na relacje między jej członkami. Lucinda i matka stale się kłóciły, a Tyler coraz częściej uciekał w gry komputerowe. Narastający żal, złość i agresja osiągnęły punkt krytyczny, kiedy pewnego lata matka postanowiła skorzystać z wyjazdu dla samotnych. Katastrofę rodzinną powstrzymuje nieoczekiwane zaproszenie – stryjeczny dziadek proponuje wakacje na Zwyczajnej Farmie. Nowi ludzie, tajemnicze miejsce i magiczne stworzenia staną się lekarstwem na wszelkie bolączki członków rozbitej rodziny. Młodzi ludzie zostaną zmuszeni do nauczenia się odpowiedzialności za własne czyny oraz do nabycia umiejętności empatii.

W niniejszych rozważaniach na temat problemów adolescencji we współczesnej literaturze fantastycznej nie sposób pominąć motywu młodzieńczej miłości. W niemal wszystkich omówionych wyżej tekstach przewija się wątek miłości dwojga nastolatków. Popularność tego wątku wynika ze swoistej recepcji tego rodzaju literatury, polegającej na identyfikacji z głównym bohaterem i odwoływaniu się do uczuć oraz wrażeń emocjonalnych. Nastolatki, szczególnie dziewczęta, zawsze lubiły czytać o miłości pełnej przeszkód, mimo to jawiącej się jako kraina spełnionych marzeń. Model romantycznej miłości zaistniał też w literaturze fantastycznej, gdzie fantastyka stanowi jedynie sztafaż. Przykładem może tu być bardzo popularny cykl *Zmierzch* Stephenie Meyer, w którym Bella Swan zakochuje się w wampirze Edwardzie. Wydaje się, iż związek człowieka i wampira nie ma przyszłości, jednak bohaterowie walczą o swoje uczucie. Saga *Zmierzch* opiera się na schematach romansowych, ale, może dzięki konwencjom, ukazuje obraz miłości w wyobrażeniu nastolatków. Temat miłości został bardzo ciekawie

poprowadzony w powieści *Delirium* Lauren Oliver. Autorka kreuje antyutopijny obraz świata, w którym miłość uznano za niebezpieczną chorobę. Dzięki zdobyczom medycyny każdy obywatel w wieku osiemnastu lat podawany jest zabiegowi uwalniającemu od tej przypadłości. Główna bohaterka, siedemnastoletnia Lena, oczekuje z niecierpliwością na moment uwolnienia od uczucia, które doprowadziło jej matkę do samobójstwa. Wszystko się zmienia, kiedy poznaje outsidera z Głuszy. *Delirium* wprowadza również szerszy kontekst do dyskusji na temat świata ludzi pozbawionych emocji.

Wśród polskich autorów na uwagę zasługuje Rafał Kosik, który bohaterami swojego cyklu *Felix, Net i Nika* uczynił warszawskich gimnazjalistów. Ten już wielotomowy cykl, opisujący współczesne pokolenie polskich nastolatków, składa się z tekstów pisanych m.in. w konwencji *science fiction*. Tło dla przygodowej fabuły stanowi opis życia współczesnych nastolatków, ich problemy, kompleksy i zmagania z rzeczywistością. Kosik nie unika trudnych tematów, takich jak: prześladowanie, sieroctwo, problemy związane z funkcjonowaniem pomocy społecznej, kwestie dotyczące edukacji itp. Jego bohaterowie zmagają się z trudnościami i, podobnie jak w omówionych wyżej pozycjach, wstępują na trudną drogę walki o dobro i sprawiedliwość.

José Ortega y Gasset pisał, iż „pospolicie uważa się, że ucieczka od rzeczywistości jest sprawą prostą, podczas gdy *de facto* jest to rzecz bardzo trudna" [Ortega y Gasset, 1996, s. 194]. Tworzenie czegoś, co nie ma sensu lub jest niezrozumiałe, to łatwe zadanie. Ale stworzenie czegoś, co ma sens, choć nie naśladuje „natury", świadczy o talencie [Ortega y Gasset, 1996, s. 194]. Niewątpliwie poziom artystyczny tekstów fantastycznych bywa różny, jednak treści tam zawarte ukazują pełne spektrum spraw, zagrożeń i pragnień młodych ludzi w okresie adolescencji. Przestrzeń fantastyczna czy obecność istot fantastycznych nie wpływa na prezentację problemów nastoletnich bohaterów. Podobnie jak w świecie rzeczywistym, dla czytelników dysharmonijne środowisko domowe, brak dyscypliny, utrata rodziców bądź rozbicie rodziny to zmienne wiążące się etiologicznie z zaburzeniami zachowania [Herbert, 2004, s. 29].

Młodzi bohaterowie tekstów fantastycznych reagują na zagrożenia jak typowe nastolatki [Senejko 2010, s. 296–298]. Wszyscy odczuwają silne napięcie emocjonalne, lęk i momentami rozdrażnienie. Większość z nich spotyka na swej drodze mistrzów, nauczycieli uczących ich jak poradzić sobie z zagrożeniem, uspokoić się i znaleźć sposób na poradzenie sobie z problemem. We wszystkich tekstach fantastycznych podkreśla się rolę rodziny i przyjaciół, jako osób wspierających i pomagających w procesie pokonywania przeszkód. Bohaterowie tekstów literackich również ponoszą porażki i zachowują się w sposób niedojrzały. Często uciekają przed zagrożeniem czy odpowiedzialnością za własne czyny, równie często ich chęci nie przekładają się na czyny. Zachowania pozytywne przeplatają się z zachowaniami nagannymi, jak zrzucanie winy na innych, gniew, bunt, wyżywanie się na ludziach,

zwierzętach i przedmiotach. W większości powieści pokazane zostały przejściowe postawy pozornego „luzu", lekceważenie zagrożeń i problemów, lub przeciwnie, nadaktywność, przejmowanie przez bohaterów zadań, ról i dodatkowych obowiązków z zaangażowaniem i pasją. Proces autoidentyfikacji łączy się z silnymi skrajnymi emocjami jak poczucie bezsilności, samotności, opuszczenia, oraz z nauką o własnej wartości, atrakcyjności, o możliwościach jakimi się dysponuje. Jednak w każdym przypadku droga kończy się dojrzałością psychiczną i kulturową, wyrażającą się nabyciem zdolności do refleksji na własnymi czynami, nabywaniem umiejętności w celu poradzenia sobie z problemami i zagrożeniami, wprowadzeniem w życiu pozytywnych zmian, przyjmowaniem odpowiedzialności za własne czyny. „Młodość jest pełna dynamizmu, reprezentuje najwyższe wartości i normy moralne, które stają się źródłem rozwoju i wrażliwości młodego czytelnika, jego świadomości, zdolności wydawania ocen dotyczących etycznej waloryzacji ludzkich czynów, szczególnie postępowania samego bohatera, zatem również czytelnika jako podmiotu" [Leszczyński, 2010, s. 231].

Bohaterowie literaccy wskazują, jak wyrabiać korzystne nawyki reagowania na napięcie emocjonalne; uczą analizowania trudnej sytuacji i aktywnego poszukiwania rozwiązań w celu pokonania trudności. Postaci zamieszkujące fantastyczne światy zawsze doprowadzają podjęte działania do końca, wytrwale realizują zamierzone cele, podtrzymują motywację, gdy pojawia się skłonność do rezygnacji. Za swoje działania zawsze zostają nagrodzeni i odczuwają satysfakcję z realizacji podjętych zadań [Tyszkowa, 1972, s. 332].

Podsumowanie

Można powiedzieć, że teksty fantastyczne nie stanowią jedynie rozrywki, lecz często podejmują trudne tematy dotyczące śmierci, opuszczenia, choroby, kalectwa. Zapraszają do rozważań na temat dobra i zła, sensu istnienia. Opowiadają o poszukiwaniu własnej tożsamości, które nie zawsze kończy się happy endem. Porozumiewają się językiem symboli i alegorii, wymagając od czytelnika znajomości kodów, co umożliwia refleksję nad światem wartości, sensem ludzkiego bytu, istotą człowieczeństwa. Czytelnik ma możliwość w przedstawionych losach postaci odnaleźć własną sytuację egzystencjalną, dylematy, pytania o możliwość poznania prawdy o sobie, bliskich, świecie. Postaci literackie uczą samoświadomości, samokontroli, poczucia własnej wartości, pozytywnego postrzegania samego siebie.

Na koniec warto wspomnieć o kulturze fantastycznej. Czytelnicy fantastyki, jako jedyna grupa czytelnicza skupiona wokół pewnego typu literatury, organizuje się w spontanicznym ruchu społecznym. Łączy ich potrzeba „obcowania z tajemnicą w świecie tajemnic pozbawionym, wyjałowionym z niepokoju egzystencjalnego, płaskim, płytkim i powierzchownym; ruchem zaspokajającym marzenia o młodości, której nie więżą dramaty przemocy,

rozkładu domu, nienawiści, odrzucenia i osamotnienia" [Leszczyński, 2010, s. 233]. Miłośnicy fantastyki to społeczność prężna i chętnie przyjmująca nowych fanów, nie ograniczają oni swoich zainteresowań jedynie do literatury. W obszarze ich oglądu znajduje się film, muzyka, grafika, komiks oraz gry. Można tutaj dodać, że większość wymienionych w tym artykule tekstów literackich doczekała się swoich udanych ekranizacji.

Współczesna kultura ukazuje świat młodego człowieka, jego problemy i dylematy w pesymistycznym świetle. Twórcy eksponują w swych dziełach erozję wartości, upadek norm moralnych, rozpad więzi, oraz epatują obrazami przemocy. Dominującymi uczuciami są samotność, zagubienie i rozpacz. Popkultura „urabia młodą, nieodporną, krytyczną wobec dotychczasowych autorytetów umysłowość. Tak ukształtowane pokolenie nie rozumie ani świata, w którym żyje, ani czasu, ani historii, ani samego siebie" [Leszczyński, 2010, s. 80]. Literatura fantastyczna, nie rezygnując z poważnych tematów, nie ukazuje świata w aż tak negatywny sposób. Ukazuje jednostki silne i zdolne do zmiany zastanej rzeczywistości. Literatura ta może realizować misję uzdrowicielską, bowiem pomaga zrozumieć i dostrzec to, co w świecie dobre i budzące nadzieję.

Bibliografia

Ariés Ph. (1995), *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach.* Przeł. M. Ochab. Gdańsk.

Bettelheim B. (1985), *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartości baśni.* Przeł. D. Danek. Warszawa.

Bettelheim B. (1989), *Rany symboliczne. Rytuały inicjacji i zazdrość męska.* Przeł. D. Danek. Warszawa.

Bęczkowska K. (2005), *Dojrzewanie Harry'ego Pottera.* Kielce.

Borecka I. (2002), *Biblioterapia w edukacji czytelniczej i medialnej w szkole podstawowej i gimnazjum.* Wałbrzych.

Carroll L. (1999), *Alicja w Krainie Czarów.* Przeł. J. Kozak. Warszawa.

Chmielewska-Łuczak D. (2007), *Hic sunt leones: Współczesna literatura fantastyczna dla dzieci.* W: Rozważając Fantasy. Etyczne, dydaktyczne i terapeutyczne aspekty literatury i filmu fantasy. Red. J. Deszcz-Tryhubczak, M. Oziewicz. Wrocław, s. 21–30.

Clow A. (2001), *The Physiology of Stress.* W: Stress. Myth, Theory and Research. Ed. F. Jones, J. Bright. London, s. 47–61.

Compagnon A. (2010), *Demon teorii. Literatura a zdrowy rozsądek.* Przeł. T. Stróżyński. Gdańsk.

Czernow Anna Maria (2009), *Jak badać fantasy? Na przykładzie „Mrocznych materii" Philipa Pullmana.* W: Ocalone królestwo. Twórczość dla dzieci – perspektywy badawcze – problemy animacji. Red. nauk. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zając. Warszawa, s. 153–167.

Diener E., Lucas R. E., Oishi S. (2004), *Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu*

i zadowoleniu z życia (*Subjective well--being: The science of happiness and life satisfaction*). Przeł. M. Szuster. W: Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka. Pod red. J. Czapińskiego. Warszawa, s. 35–50.

Herbert M. (2004), *Rozwój społeczny ucznia. Poznanie potrzeb i problemów dzieci w okresie dorastania.* Przeł. E. Jusewicz-Kalter. Gdańsk.

Heszen-Niejodek I. (2000), *Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje.* W: Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne. Pod red. I. Heszen-Niejodek i Z. Ratajczak. Katowice, s. 12–43.

Hollin C.R., Browne D., Palmer E.J. (2004), *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka.* Przeł. E. Jusewicz-Kalter. Gdańsk.

Hutter A. (1938), *Endogene en functionelle psychosen bei kindern in den pubertatsjahren.* „Kinderpsychiatry“, nr 5, s. 97–102.

Iser W. (1978), *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response.* Baltimore.

Kasicka-Kłos A. (2013), *Przemiany w kształceniu specjalnym* [online] [dostęp: 2014-08-26]. Dostępny w World Wide Web: http://www.edukacja.edux.pl/p-13301-przemiany-w-ksztalceniu--specjalnym.php.

Koryś I., Dawidowicz-Chymkowska O. (2012), *Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku: bilans dwudziestolecia.* Warszawa.

Kostecka W. (2009), *Tajemnica księgi. Co czytają baśniowi bohaterowie? (Motyw księgi we współczesnej fantastyce dla dzieci i młodzieży).* Warszawa.

Kwiatkowski P. (2011), *Neurobehawioralne rozhamowanie a postawy młodzieży wobec używania substancji psychoaktywnych w kontekście postaw wychowawczych rodziców.* W: Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych. Pod red. D. Boreckiej-Biernat. Kraków, s. 121–131.

Leszczyński G. (2006), *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w literaturze drugiej połowy XIX i w XX w. Wybrane problemy.* Warszawa.

Leszczyński G. (2010), *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji.* Warszawa.

Łosiak W. (2007), *Natura stresu. Spojrzenie z perspektywy ewolucyjnej.* Kraków.

Łosiak W. (2008), *Psychologia stresu.* Warszawa.

Marek-Ruka M. (1996), *Tendencje i perspektywy kształcenia niepełnosprawnych w Polsce.* „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”, T. 7, s. 118–121.

Matras-Mastelarz W. (2012), *Biblioterapeuta i jego warsztat biblioterapeutyczny.* W: O potrzebie biblioterapii. Pod red. K. Hrycyk. Wrocław, s. 43–60.

Molicka M. (1999), *Bajka terapeutyczna dla dzieci.* Poznań.

Molicka M. (2011), *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie.* Poznań.

Ortega y Gasset J. (1996), *Dehumanizacja sztuki i inne eseje.* Przeł. P. Niklewicz. Warszawa.

Paczoska E. (2002), *Za co (nie) lubimy Harry'ego Pottera.* W: Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI stulecia. Pod

red. J. Papuzińskiej i G. Leszczyńskiego. Warszawa.

Portmann R. (2007), *Dzieci a stres. Istota zagadnienia.* Przeł. E. Martyna. Kielce.

Selye H. (1960), *Stres życia.* Przeł. J.W. Guzek, R. Rembies. Warszawa.

Senejko A. (2010), *Obrona psychologiczna jako narzędzie rozwoju. Na przykładzie adolescencji.* Warszawa.

Strelau J. (2000), *Temperament a stres: Temperament jako czynnik moderujący stresory, stan i skutki stresu oraz radzenie sobie ze stresem.* W: Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne. Pod red. I. Heszen-Niejodek i Z. Ratajczak. Katowice, s. 88–132.

Tolkien J.R.R. (1994), *O baśniach.* Przeł. J. Kokot. W: tenże, Drzewo i liść oraz Mythopoeia. Poznań, s. 11–82.

Tomaszewski T. (1982), *Człowiek w sytuacji.* W: Psychologia. Pod red. T. Tomaszewskiego. Warszawa, s. 17–36.

Tyszkowa M. (1972), *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych.* Warszawa.

Waksmund R. (2000), *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej (tematy – gatunki – konteksty).* Wrocław.

Wilmes D.J. (2003), *Jak wychować dziecko, które mówi: Nie!!! Alkoholowi i narkotykom.* Przeł. L. Okupniak. Gdańsk.

Wojciechowska D. (2007), *Zastosowanie literatury fantasy w biblioterapii dzieci i młodzieży.* W: Rozważając Fantasy. Etyczne, dydaktyczne i terapeutyczne aspekty literatury i filmu fantasy. Red. J. Deszcz-Tryhubczak, M. Oziewicz. Wrocław, s. 65–75.

Wróblewski M. (2008), *„Czytanie przyszłości". Polska fantastyka naukowa dla młodego odbiorcy.* Toruń.

Żebrowska M. (1976), *Okresy i fazy rozwoju psychicznego.* W: Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży. Pod red. M. Żebrowskiej. Warszawa, s. 172–190.

Edyta Izabela Rudolf

Fantasy literature as a supporting therapy for youth with adolescence problems

Summary

While searching for books for the basis of therapeutic actions, it is worth turning to fantasy literature. Youth are exposed to the shocking images of the contemporary culture such as disintegration, violence, and the collapse of moral standards. These teenagers can feel lost in the modern world and need support. Fantasy literature offers attractive plots without leaving behind serious topics related to adolescence, such as the search for identity, the ability to build relationships, perseverance in their activities or learning self-control. The authors of fantasy books for teenagers do not avoid difficult topics, like death or illness and present them in a way that is understandable for young readers. Due to the contents and attractive form, properly selected fantasy texts can be successfully used in therapeutic work with teenagers.

Keywords: bibliotherapy, fantasy literature, youth